

izvleček

Pojem sodobne in strokovno izpeljane rekonstrukcije vedno bolj predstavlja temeljne varstvene cilje pri ohranjanju kulturne dediščine. Z rekonstrukcijo lahko posameznemu spomeniku povrnemo estetsko in simbolno vrednost ter njegovo celovito razpoznavnost v določenem okolju. V marsikaterem primeru obnove arhitekturnih spomenikov je rekonstrukcija e kar nujno potrebna, če hočemo posamezni spomenik vključiti v človeški razvoj in ga s tem obvarovati pred propadom. Kljub temu pa je še vedno pojmovana kot falsificiranje preteklosti in se v širšem merilu aktivnega varstva premalo upošteva kot možnost ohranjanja ali razkrivanja pomembnih značilnosti kulturne dediščine. Razlog za strokovno problematiko glede vprašanja dopustnosti rekonstrukcije v Sloveniji je i predvsem v starih konservatorskih načelih, zakonodaji, pomanjkanju interdisciplinarnega sodelovanja, nepopolnem dokumentacijskem sistemu, finančni problematiki, strogih varstvenih re imih, bolj ali manj objektivnih strokovnih argumentih in nepoenoteni terminologiji spomeniško-varstvenih strok. Definicije, restrikcije in mo nosti uporabe rekonstrukcije pri ohranjanju kulturnih spomenikov lahko zaenkrat povzamemo le iz mednarodnih listin in preteklih primerov praktičnih konservatorskih-restavratorskih posegov. Pogoj za uveljavljanje rekonstrukcije je predvsem upoštevanje strokovnih kriterijev in določil ter njihovo prilagajanje potrebam, ki jih zahteva individualnost posameznega spomenika.

ključne besede:

rekonstrukcija, konservacija, restavracija, kulturna dediščina, arhitekturna dediščina, strokovni kriteriji, varstveni cilji

abstract

The concept of contemporary and professionally conducted reconstruction is increasingly becoming a basic preservation goal in protection of cultural heritage. By reconstruction we can return aesthetic and symbolic value to a particular monument, as well as its comprehensive distinctness in a given environment. If we want to reintegrate particular monuments into human development and thus protect them from dilapidation, reconstruction is a dire necessity in many cases of renewal of architectural monuments. However it is still coined as falsification of the past and in the wider sense of active preservation is insufficiently seen as a possibility for preserving or unveiling important features of cultural heritage. The rationale of this professional issue, concerning legitimacy of reconstruction in Slovenia, mainly lies in outdated conservation principles, legislature, lack of interdisciplinary cooperation, incomplete documentation systems, financial difficulties, strict protection regimes, more or less objective professional argumentation and un-harmonised terminology used by monument protection professions. Definitions, restrictions and possibilities for applying reconstruction in preservation of cultural monuments can temporarily only be summarised from international documents and past examples of practical conservation-restoration interventions. The condition for enforcing reconstruction is above all respect for professional criteria and stipulations, as well as their adaptation to issues demanded by the individuality of particular monuments.

key words:

reconstruction, conservation, restoration, cultural heritage, architectural heritage, expert criteria, protection goals

Danes naj bi bila vsaka človekova stvaritev last vsega človeštva in vsakega posameznika. Krepila naj bi vedenje o preteklosti, brez katere ne more obstajati noben človek in noben narod in pričala o tem, da so vsi dosedanja dosežki v prvi vrsti rezultat preteklosti in da je vse podvrženo nekemu razvojnemu procesu.

Kljub takšnim idealističnim idejam, ki so v resnici rezultat številnih mednarodnih konvencij, pa se tudi sodobni čas ne more pohvaliti s pretiranim razumevanjem kulturne dediščine. Propadanje, uničevanje, ropanje, kraja in ponarejanje umetnin v zgodovini človeštva vsekakor ni nič novega. Pa vendar se danes težko sprijaznimo z okrnjenostjo naše kulturne dediščine in še manj z izgubo posameznega spomenika. Nikogar tudi ne more zadovoljiti, da nek spomenik obstaja le navidezno, v arhivskih dokumentih, načrtih, risbah ali fotografijah. Naša največja, a hkrati popolnoma neuresničljiva želja je, da bi kulturna dediščina obstajala v prvotnem in povsem neokrnjenem stanju, ker nas kot taka uči o preteklosti in kulturi tistih, ki so živeli in delovali pred nami. Ker je kulturna dediščina tisti člen v zgodovini človeštva, ki nas oskrbuje in povezuje v kulturni identiteti. Ker je sodobnemu svetu priskrbela izjemno raznolikost in kontrastnost in ker predstavlja merilo vsem dosedanjim dosežkom. S tem pa je tudi ena izmed najbolj zanimivih in obenem najzahtevnejših nalog varstva kulturne dediščine postala ravno ta, da že obstoječemu in kvalitetno oblikovanemu vendar okrnjenemu spomeniku ustvarimo dopolnitev, ki ne razvrednoti prvotne zasnove in se ji tudi slepo ne podredi [Fister, 1979:13].

Konservirati ali rekonstruirati? Vprašanje, ki je zaznamovalo 19. stoletje in bo strokovnjakom še dolgo belilo glave. Teoretično in praktično se v odnosu do umetnosti preteklih obdobij in možnih načinov njenega ohranjanja razhajamo tudi danes, verjetno pa bodo takšna razhajanja vedno obstajala, saj temeljijo na bolj ali manj objektivnih kriterijih vrednotenja. Slovenska spomeniško-varstvena stroka izhaja iz strogih konservatorskih načel dunajske šole, ki drugačnih posegov kot konservacije niso dopuščala. Aktualnost restavracije in rekonstrukcije je v evropskem prostoru prišla do

veljave šele po drugi svetovni vojni, v kateri je bilo okrnjenih toliko spomeniških vrednot, da gola dokumentarna konservacija po gospodarskem izračunu ni več opravičevala nešteti prizadetih spomenikov [Stele, 1953-54:5]. Splošno načelo konservacije "Konservirati, ne restavrirati!", ki je zagovarjalo le ohranjanje dokumentarnosti spomenikov v obrambo pred tistimi, ki so hoteli rekonstruirati zgodovinske stavbe [Mikuž, 1992a:121], pa je tako začelo odpirati vrata tudi estetiki in danes vse bolj popularni ekonomičnosti, ki ju zahteva življenje.

Pomen sodobne konservacije

Konservacija v današnjem pomenu besede ne predstavlja le preventivne konservacije kot cele vrste splošnih ukrepov, s katerimi naj bi stroka učinkovito in celovito skrbela za premično in nepremično kulturno dediščino in jo z ustvarjanjem optimalnih pogojev dolgoročno varovala. Ne pomeni tudi le aktivne konservacije v smislu tehničnih ukrepov, s katerimi se neposredno in aktivno posega v vsak spomenik posebej, da bi se upočasnilo njegovo nadaljnje propadanje [Milič, 1998]. Pod konservacijo danes razumemo vse napore, vsak trud, ki omogoča razumevanje kulturne dediščine, vse znanje o njeni zgodovini in pomenu, vse kar zagotavlja njeno materialno varnost in ohranitev njene celotne vrednosti. Pojem sodobne konservacije vključuje vedno večje število možnih intervencij, med katere se vključuje tudi rekonstrukcija. Osnovni namen konservacije je ohraniti ali razkriti pomembne značilnosti kulturne dediščine. Takšen namen pa ima tudi rekonstrukcija.

Terminološka problematika pojma rekonstrukcije

Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) pod pojmom rekonstruirati ponuja naslednjo razlago: **1.** iz posameznega dela, podatka na podlagi sklepanja predstaviti si kako celoto // ponovno narediti, sestaviti kako celoto, obnoviti **2.** narediti, da kaj slabega, neustreznega postane boljše, primernejše; preurediti, prenoviti **3.** spremeniti sestavo.

Rekonstrukcija oz. *reconstruction* v angleškem in francoskem jeziku, ki sta mednarodna jezika za dogovore, deklaracije in

podobno, je označena s pomenom "obnovitev", vendar pa pomeni bolj obnovo, ki deloma temelji na hipotezah, medtem ko se za obnovo iz še danega materiala in elementov uporablja predvsem izraz rekonstitucija oz. *reconstitution* [Fister, 1979:16]. V praksi poznamo veliko različnih tehničnih posegov, ki jih označujemo z izrazom rekonstrukcija: **integralno rekonstrukcijo**, t.i. ponovno gradnjo, ki je s strokovnega stališča uvrščena v širši pojem obnove in pri nas še ni doživela konkretnega epiloga [Fister 1979:16]; **delno in popolno rekonstrukcijo**, ki sta prisotni v vsakodnevni konservatorski-restavratorski praksi, tako pri obnovi artefaktov lepih umetnosti kot elementov stavbne dediščine; **pravo rekonstrukcijo**, ki poskuša biti natančna kopija originalov v smislu uporabljene tehnike, tehnologije, materialov in končnega oblikovanja; **rekonstrukcije po analogijah**, ki postajajo vedno bolj potrebne pri celovitih prezentacijah artefaktov in objektov, ki se lahko nagibajo v smeri prave rekonstrukcije, v marsikaterem primeru pa lahko spadajo med **"nedopustne" spekulativne rekonstrukcije**; ne nazadnje so rekonstrukcije lahko oz. rekonstrukcijo vključujejo tudi **različne kopije, replike** pa tudi **retuše** polihromiranih spomenikov; rekonstrukcija je tudi **anastiloz**, tehnični poseg, ki ga obravnava predvsem arheološka stroka; poznamo tudi rekonstrukcije glede na pojmovanje posamezne stroke, **rekonstrukcije glede zvrsti kulturne dediščine ter glede na njene sestavne člene**, itd.

Sliki 1, 2: Sv. Peter, Nova Lipa, p.c. sv. Duha: močno okrnjena polihromacija baročne lesene plastike po odstranitvi preslikav (levo); rekonstrukcija barvne plasti je bila izvedena po analogijah ter glede na podatke, ki so jih narekovali ohranjeni fragmenti originalne baročne poslikave (desno). (Foto: Ivan Bogovčič)

St. Peter, Nova Lipa, s. c. Holy Ghost: severely mutilated polychromatic baroque wooden plastic after the removal of illuminations (left); reconstruction of colour layers was done following analogies and available data dictated by the preserved fragments of original baroque illuminations (right).

Tako kot lahko govorimo o precejšnjih razlikah med značilnostmi stenskega in štafelajnega slikarstva, lesene ali kamnite plastike, arhitekture, njenih konstrukcijskih sistemov in stavbnih členov, itd., lahko govorimo tudi o precejšnjih razlikah pri možnostih rekonstrukcije v posameznem primeru.

Poskus razlage kaj vse pravzaprav lahko pomeni rekonstrukcija, je s strani spomeniško-varstvene stroke pri nas popolnoma neurejen. Problem postane toliko večji, ko ugotovimo, da tudi različne stroke, ki so vključene v spomeniško varstvo, govorijo precej neenoten jezik, da so nejasnosti v veliki meri posledica nepoenotene terminologije v različnih strokah in pomanjkanja razširjenega, interdisciplinarnega pojmovanja problematike.

Problem je tudi v določanju vrednosti rekonstrukcije kot posega s strani posameznih strok; sledimo namreč lahko precej širokemu umetnostno-zgodovinskemu repertoarju nestrinjanja glede vključevanja rekonstrukcije kot možnosti ohranjanja ali celo varovanja kulturne dediščine, po drugi strani pa odobravanja s strani restavratorske stroke, ki si brez takšnih ali drugačnih rekonstrukcij vsakdanjega dela niti ne more več predstavljati. Določene nejasnosti

se porajajo tudi v zvezi z vprašanjem: do katere stopnje posega je rekonstrukcija dejansko še rekonstrukcija. Oziroma, kakšen mora biti tip ali količina poškodbe oz. stopnja ohranjenosti spomenika, da lahko o predvidenem postopku posega na spomeniku govorimo kot o možnosti rekonstrukcije?

Rekonstrukcija se, generalno gledano, v stroki pojmuje predvsem kot: **1.** obnova ene izmed razvojnih stopenj zgodovinskega spomenika, ki ni več živa kot predmet v spominu današnjega rodu in kadar je ohranjenih zelo malo ali pa kadar ni ohranjenih nobenih prvotnih ostankov **2.** neposredna obnova nekega zgodovinskega spomenika, katerega prvotna snov je popolnoma propadla [Fister, 1979:20]. Stopnja ohranjenosti spomenika, pri katerem lahko govorimo o rekonstrukciji, se potemtakem lahko giblje le med 25-0% ohranjenosti ali kvečjemu med 50-25 % ohranjenosti. To pojmovanje pa v praksi ni tako preprosto, saj se o rekonstrukciji, s strani konservatorske-restavratorske stroke, ne govori le takrat, ko imamo pred seboj kupe dokumentacij o spomeniku, ki ga danes ni več ali zelo malo, pa bi ga radi ponovno prikazali svetu v "prvotni" podobi, temveč tudi takrat, ko je delno utrpela poškodbe le ena izmed sestavin sicer čisto dobro ohranjenega spomenika. Tu lahko tudi pri majhnih poškodbah, ki zahtevajo npr. reintegracijo barvne plasti nekega polihromiranega spomenika, govorimo o npr. rekonstrukciji kontinuitete tona oz. barve. V širšem pogledu spomeniško-varstvene stroke se sicer manjše dopolnitve, omejene na najmanjšo potrebno mero, vključujejo v pojem restavracije in ne rekonstrukcije. Če bi ta problem skušali doreči, bi morali v prvi vrsti upoštevati dosedanje izkušnje v praksi. Tu lahko rekonstrukcijo razdelimo na dve širši pojmovanji: **1.** rekonstrukcija kot samostojen obnovitveni poseg (npr. integralna rekonstrukcija), ki vključuje konservatorske, restavratorske, gradbeniške in druge postopke **2.** rekonstrukcija kot eden izmed postopkov širšega konservatorskega - restavratorskega posega (npr. delna rekonstrukcija nekega spomenika oz. enega od njegovih sestavnih elementov).

Za takšna in drugačna nesoglasja med posameznimi strokovnjaki in strokami je v veliki meri kriva tudi današnja zakonodaja. Kar se tiče pojma rekonstrukcije je le ta definiran v zakonu o graditvi objektov [ZGO-1, 2002] v členu 2, tč.7.2: "rekonstrukcija objekta je spreminjanje tehničnih značilnosti obstoječega objekta in prilagajanje objekta spremenjeni namembnosti ali spremenjenim potrebam oz. izvedba del, s katerimi se bistveno ne spremeni velikost, zunanji izgled in namembnost objekta, spreminjajo pa se njegovi konstrukcijski elementi, zmožljivost ter izvedejo druge njegove izboljšave". Tu pa se moramo vprašati kaj sploh pomeni "bistvena sprememba zunanjega izgleda". Če bi ta zakon oz. precej na široko opisani in rahlo dvoumni 2. člen tč. 7.2 upoštevali kot nespornega pri obnovi kulturnih spomenikov, bi lahko na naši stavbni dediščini počeli marsikaj. V resnici bi jo lahko povsem predelali, oropali njenih zgodovinskih kvalitet in pričevalnosti, popolnoma predrugačili v smislu njenih konstrukcijskih elementov in izgleda notranjščine; odvezamo in dodajamo lahko kar želimo, le namembnost in zunanji izgled morata ostati kolikor toliko nespremenjena, pod pogojem seveda, da imamo za to gradbeno dovoljenje. ZGO-1 ponuja definicijo gradbeniške stroke in je za obravnavanje rekonstrukcije na večini kulturnih spomenikov neprimeren, v marsikaterem primeru celo nedopusten. V splošnem je vezan predvsem na mlajše gradnje in ga je večinoma nemogoče uporabljati pri določbah o varovanju kulturnih spomenikov. Pričakovati bi bilo, da so takšne definicije in določila obravnavana predvsem v Zakonu o varstvu kulturne dediščine [ZVKD, 1999]. Definicijo o pojmu rekonstrukcije pa bomo tu iskali zaman, ravno tako tudi njen pomen, možnosti in restrikcije njene uporabe. Izrazi, ki imajo za spomeniško-varstveno stroko poseben pomen so v veliki večini še vedno vezani na pojmovanje literarnih in pogovornih definicij, ki so s strokovnega stališča velikokrat neprimerne ter za vsako stroko, ali celo posameznika, drugačne. Rekonstrukcija je morda najbolje definirana s strani arhitekturne stroke, pravzaprav se

v prvotnem pomenu besede nanaša predvsem na stavbarstvo: izraz rekonstrukcija izvira iz latinske besede *reconstructio* (re - in constructio: stavba), pomeni pa ponovno zgraditev stavbe ali njenega dela v izvorni obliki [Marinko, 1997:359]. Upoštevanje izvorne oblike in individualnosti posameznega spomenika pa je tudi eden izmed najpomembnejših kriterijev, po katerih se v svojem delu ravna današnja konservatorska-restavratorska stroka. Zato bi morali biti tudi vsi člani raznih zakonodaj, ki določajo izraze povezane s posegi na kulturnih spomenikih, dodatno opredeljeni, če v današnji obliki ne upoštevajo ravno izvornosti pomenske vrednosti kulturne dediščine. Očitno pa bomo v prihodnosti potrebovali tudi Zakon o obnovi in vzdrževanju kulturne dediščine.

Slika 3: Visoko pod Kureščkom, p. c. Sv. Nikolaja: poskus retuširanja barvnih plasti na freskah [Bogovčič, 2003:29; foto: Ivan Bogovčič].
Visoko pod Kureščkom, s. c. st. Nikolaj: attempt at retouching the fresco's colour layers.

Definicije pojma rekonstrukcije v mednarodnih listinah

V večji meri kot v naših zakonih so ti izrazi definirani ali pa so vsaj doživeli poskus definicije, v okviru raznih deklaracij, konvencij, priporočil, listin oz. mednarodnih kodeksov. Listina iz Rige [The Riga Charter, 2000] npr. povzema in delno nadgrajuje mednarodna mnenja, ki so bila določena v Beneški listini (1964) in ostalih doktrinalnih priporočilih ICOMOS, kot npr. v Listini iz Burre (1979), Firenški listini (1981), Dresdenski deklaraciji (1982), Listini iz Lausanne (1990), Nara dokumentu (1994), Priporočilu UNESCO iz Nairobija (1976) in UNESCO konvenciji o varovanju svetovne kulturne in naravne dediščine (1972). Določa sklep proti rekonstrukciji kulturne dediščine, z izjemo v primerih, kjer je rekonstrukcija nujna za preživetje posameznega spomenika, kadar je oškodovana celovitost posameznega spomenika, kadar rekonstrukcija pripomore k obnovitvi pomena in izraza posameznega spomenika in kadar je oškodovanost posameznega spomenika posledica nesreč naravnega ali človeškega izvora. V splošnem se priznava rekonstrukcija tistih okrnjenih spomenikov, ki razpolagajo z izjemnim umetniškim, simboličnim ali okoliškim (urbanim ali ruralnim) pomenom regionalne zgodovine in kulture. Rekonstrukcija se odobrava le pod pogojem, da razpolagamo s primernim vpogledom in znanjem o posameznem spomeniku ter zgodovinsko dokumentacijo, ki vključuje pomembne ikonografske, arhivske in materialne dokaze o spomeniku. Izvede se lahko le pod pogojem, da ni domnevna in da ne ogroža *in situ* obstoječega originala [The Riga Charter, 2000].

Slika 4: Visoko pod Kureščkom, p. c. Sv. Nikolaja: poskus rekonstrukcije dekorativnega pasu z rozetami na severni ladijski steni, kjer je bil uničen del originalnega pasu [Bogovčič, 2003:31; foto: Ivan Bogovčič].
Visoko pod Kureščkom, s. c. st. Nikolaj: attempt at reconstruction of the decorative garland with rosettes on the nave's North wall, where part of the original garland was destroyed.

Marsikatero mednarodno priporočilo definira tudi pojma rekonstrukcije in restavracije. Če povzamemo Listino iz Nove Zelandije [Charter for the Conservation, 1992] in Listino iz Burre [The Burra Charter, 1999], lahko rečemo, da restavracija pomeni vračanje ohranjenega materiala oz. elementov spomenika v prvotno stanje z odstranitvijo kasnejših nebitvenih ali motečih dodatkov ali z ponovnim sestavljanjem komponent brez vnosa novih materialov. Tudi rekonstrukcija pomeni vračanje spomenika v prvotno fazo, od restavracije pa naj bi se razlikovala predvsem po dodajanju novih materialov originalnim sestavinam na mestih, kjer se je pojavila izguba. Takšna definicija je morda nekoliko sporna, saj so v restavratorski praksi poznani številni konsolidacijski in drugi postopki, ki zahtevajo vnos novih materialov v original, vendar bi jih težko vključili v pojem rekonstrukcije. Kakorkoli že, tudi v obeh naštetih listinah je določeno, da se rekonstrukcija odobrava, kadar pripomore k funkciji in razumevanju posameznega spomenika in je primerna le, kadar je spomenik okrnjen za svojo celovitost zaradi poškodb ali drugih sprememb. Restavracija in rekonstrukcija se lahko uveljavita le v primeru, da razpolagamo z zadostnimi dokazi o prvotnosti materiala oz. sestavin oz. kadar imamo dovolj fizičnih in arhivskih dokazov, ki omogočajo najmanjšo možno stopnjo domneve, obe pa morata razkriti pomembne aspekte kulturnega pomena posameznega spomenika. Določeno je tudi, da rekonstrukcija običajno ne sme predstavljati večinskega deleža spomenika, vedno pa mora ustrezati kriteriju razpoznavnosti.

Marsikatera določila mednarodnih listin velikokrat ne ustrezajo individualni problematiki ohranjanja kulturne dediščine posameznega naroda in jih je težko jemati kot temeljni aksiom. Nedvomno pa bi bilo dobro takšna sodobna določila upoštevati in jih prilagoditi potrebam slovenskega spomeniškega varstva.

Argumenti za in proti rekonstrukciji / strokovni kriteriji

O problemu rekonstrukcije se je pri nas že precej razglabljalo, kljub temu pa se zdi, da se konservatorska stroka še vedno v veliki meri drži starih aksiomov konservacije kulturnih spomenikov. V splošnem je pri nas uveljavljeno normativno varstvo, ki temelji na sistemu prepovedi in omejevanja ter varovanim območjem in posamični arhitekturni dediščini posveča premalo pozornosti, sredstev in strokovnega prizadevanja. Rekonstruiranje, kopiranje, reproduciranje in imitiranje kulturne dediščine je generalno gledano še vedno prikazano kot popačenje prič iz preteklosti. Umetniško delo kot kreacija individualne zavesti v danem zgodovinskem momentu ne more biti reproducirano niti s strani samega avtorja, kaj šele nekoga drugega. Edino možnost, ki jo imamo je, da ustvarimo repliko, ponaredek ali popolnoma novo delo [Mora, 1977: 301-302]. Takšna razmišljanja, čeprav so upravičena, so privedla do konservativnih pristopov, ki dolgo časa niso odobravali nikakršnih intervencij. Glavni vzrok za čisto konservacijo je bil predvsem v številnih preteklih nekvalitetnih renovatorskih posegih, ki pa so bili pogojeni z nejasnostjo o teoriji pristopa do kulturne dediščine, njenem vrednotenju in nepoznavanju domačih spomenikov ter v številnih skomercializiranih obnovah, ki smo jim priča tudi v sedanjem času.

Treba pa je poudariti, da se danes upošteva predvsem individualnost posameznega spomenika in da je marsikateri poseg za prezentacijo nekega spomenika sporen ali celo nedopusten, na drugem spomeniku lahko tretiran kot kvaliteten primer možnosti ohranjanja in reševanja kulturne dediščine. Tako morajo biti režimi varstva v različnih individualnih primerih različno strogi, ne le na ravni premične kulturne dediščine in stavbne dediščine v arhitekturnem merilu, temveč tudi na ravni območij naravnih in kulturnih vrednot, t.j. v merilu kulturne krajine. Določeni spomeniki sami po sebi ne prenesejo nikakršne intervencije, bodisi zaradi izjemne vrednosti in redkosti, ki jo predstavljajo, ali zaradi izjemne okrnjenosti, ki intervencije ne prenese iz etičnih razlogov. Drugi spomeniki zahtevajo različne stopnje konservatorskih-

restavratorskih posegov, tretji rekonstrukcijo, prenekateri pa tudi adaptacijo.

Danes prevladuje mnenje, da so se posamezni spomeniki kulturne dediščine ohranili ravno zaradi svoje estetske ali pa simbolne vrednosti in da se zaradi tega pri obnovitvenih posegih ne moremo omejevati zgolj na arheološki in dokumentarni pristop. Če so se strokovnjaki 20. stoletja spraševali kaj je pomembnejše: estetika ali dokumentarnost, se danes sprašujemo kako obnoviti spomenik, da bomo zadostili pričevalnosti obeh ključnih elementov njegovega obstoja, pa tudi potrebi po ekonomičnosti. V mnogih primerih je estetska vloga porušenega oz. kakorkoli prizadetega spomenika morda celo pomembnejša od dokumentarne, rešitev naloge z obnovo oz. rekonstrukcijo pa je dostikrat bolj zanesljiva kot iskanje sodobnega nadomestila [Stele, 1953-54:10]. V sodobnem času se moramo prilagoditi dobi nastanka posameznega spomenika in enakovredno upoštevati vse komponente njegove realizacije in obstoja v preteklosti ter zagotoviti njegov obstoj in vključitev v aktivno življenje tudi v prihodnosti. Danes je treba arhitekturo preteklih obdobij ne le konservirati, temveč čim bolj pozitivno vključiti v človeški razvoj [Fister, 1979:42].

Sliki 5, 6: Lopata v Suhi Krajini, p.c. sv. Neže, notranjščina: stanje pred posegom s preslikanim stranskim baročnim oltarjem, stenski slikami pod beleži in močno okrnjenim lesenim stropom (levo); stanje po rekonstrukciji oltarja, stenskih poslikav, stropa in oltarne menze (desno). (Foto: Ivan Bogovčič)

Lopata v Suhi Krajini, s. c. st. Agnes, interior: condition before the intervention with the illuminated baroque side altar, wall paintings under the whitewash and severely damaged timber roof (left); condition after reconstruction of the altar, wall illuminations, roof and altar mensa (right).

V stroki velja, da lahko rekonstruiramo tiste elemente, pri katerih razpolagamo z dovolj podatki, ki podkrepijo znanstveno utemeljeno in kvalitetno rekonstrukcijo. Bodisi da nam podatke narekuje sam spomenik, da razpolagamo z zadostno arhivsko dokumentacijo ali uporabimo analogne podatke, tipike neke dobe, regije ali avtorskega dela. Opiranje na nazorno dokumentacijo spomeniške evidence in dejstvo, da je predstava o uničenem elementu še živa [Stele, 1953-54:10], sta dva izmed najbolj pomembnih argumentov za uveljavljanje rekonstrukcije na posameznem primeru. Problem je le v tem, da v našem sistemu evidentiranja še zdaleč ni popolno in da lahko z nazorno dokumentacijo razpolagamo le pri redkih spomenikih. Potrebna dokumentacija marsikje sploh ne obstaja oz. ni namenjena javni rabi, običajno je podrejena le določenemu namenu uporabe in je redko interdisciplinarno zasnovana. Marsikje je vprašljivo tudi potrebno znanje, še posebno, če navedemo dejstvo, da so določene zvrsti kulturne dediščine obdelane le v delčku svojega obširnega gradiva. Ravno zaradi pomanjkanja celostnega fonda podatkov, pa tudi finančnega primanjkljaja, so prave rekonstrukcije pri nas redkost. Potrebi po rekonstrukciji običajno zadostijo analogni podatki.

Marsikatero rekonstrukcijo po analogijah je danes možno izvesti brez večjih strokovnih problemov, saj je strokovno konservatorsko-

restavratorsko delo v zadnjih desetletjih izjemno napredovalo. Veliko pa je takih primerov, ko tudi analogni podatki ne zadostijo znanstveno opravičljivi rekonstrukciji. Problematične so predvsem rekonstrukcije kompleksnejših umetnin (npr. figuralnih motivov, ipd.), ki poskušajo zadostiti estetiki okrnjenih originalov, kot take pa v marsikaterem primeru ponujajo subjektivne in spekulativne rešitve in so s stališča sodobnih strokovnih kriterijev nedopustne. Dvom o uporabi rekonstrukcije ponuja tudi sodobno mišljenje, ki pravi, da je vsaka rekonstrukcija avtorsko delo. Kvaliteta posega pa je potemtakem v veliki meri odvisna predvsem od večšine, znanja, kritičnega zavedanja in objektivnosti kriterijev posameznega avtorja. In kaj je potemtakem najbolj optimalna rešitev, ki bi nudila izboljšavo, ne da bi pri tem razvrednotila vlogo in pomen posameznega spomenika? Kakšna rešitev pride v poštev, ko je rekonstrukcija, kljub svoji morebitni hipotetičnosti, pač nujno potrebna, bodisi zaradi potrebe po likovno-prostorski integriteti ali zaradi simbolnega, sociološkega ali katerega drugega pomena? Ali takšna rešitev sploh obstaja?

Umetniške stvaritve so bile v vseh obdobjih zgodovine človeštva realizirane za potrebe ljudi. Zaradi ljudi so bile odstranjene ali pa so se v bolj ali manj prvotni obliki ohranile vse do današnjega časa in tako bo tudi v prihodnje. Vzroki pozitivnega ali negativnega odnosa posameznega naroda do lastne kulturne dediščine se največkrat kažejo v njegovem odnosu do tradicije, vrednotenju kulturne dediščine, v odnosu do njegove lastne zgodovine, v simbolični, emocionalni, nacionalni, estetski in drugih vrednostih spomenikov, v materialnih dejstvih, na katerih sloni poznavanje zgodovine, razvoja družbe in človeštva splošno [Fister, 1979:29]. Številne aktivne obnove spomenikov kažejo na dejstvo, da je, ravno zaradi odnosa in potreb družbe, teoretične kriterije spomeniško-varstvenih strok potrebno vedno znova prilagajati in da marsikatero načelo ne ustreza potrebam, ki jih narekuje življenje. Ohranjanje vrednote spomina in pomenske vrednosti je velikokrat enako ali celo bolj pomembno kot ohranjanje zgodovinske vrednosti. S tem pa tudi rekonstrukcija postaja pomemben člen ohranjanja kulturnega pomena in vzpostavljanja namembnosti ter praktične uporabe posameznega spomenika. Izraz "rekonstrukcija" namreč ne predstavlja le tehničnega posega, temveč pomeni tudi podajanje razlage oz. interpretacijo nečesa kar ni več prisotno, interpretacijo preteklosti skozi oči sodobnosti in jo potemtakem lahko definiramo tudi kot obujanje spomina [The Riga Charter, 2000].

Tipičen primer, kjer je določeno število rekonstrukcij danes že kar nujno, če hočemo zadostiti vrednosti obredne vloge, pomena in spomina, je sakralna arhitektura. Marsikatera cerkvena arhitektura danes razpolaga s kvalitetnimi oltarnimi nastavki, ki pa so v svoji zgodovini obstoja doživeli številne negativne spremembe. Na večini lesenih polihromiranih plastikah lahko, zaradi številnih mehanskih stresov ter kemijskih, fizikalnih in bioloških vzrokov deterioracije, sledimo močnim poškodbam slikovnih plasti in lesne strukture. Prenekateri so tudi oropani svojih dragocenih plastik. Estetsko oškodovani kipi v splošnem močno krnijo vrednost takšnih oltarjev, osiromašena je tudi liturgična vrednost in njen pomen v bogoslužju. Problematika manjkajočih plastik pa je predvsem v tem, da oltarnim nastavkom določajo zgolj funkcijo bogato izrezljanih okvirjev, ki ne zadostijo glavnemu motivu čaščenja in kot taki ne morejo obstajati, če je cerkev aktivna [Lubej, 1998:73].

Podobno je tudi s stenski slikami, ki so pojmovane kot integralni del arhitekture in so podrejene večji celoti. Kadar govorimo o možnostih rekonstrukcije moramo najprej preučiti vrednost poslikave in njeno stopnjo podreditve arhitekturi. Stenska slika namreč lahko prezentira več stopenj realnosti ali iluzije: podoba lahko kreira v svojem lastnem prostoru ali pa je podrejena arhitekturnemu okolju in ga dopolnjuje. Zaradi večje ali manjše podrejenosti pa tudi poškodbe slikovnih površin lahko tretiramo kot poškodbe arhitekture. Velikokrat imajo poškodbe večji oblikovni efekt kot pa sama poslikava. To je značilno posebno pri arhitekturnih

trompe - l'oeil, pri imitacijah materialov, ki ponazarjajo prave arhitekturne elemente, iluzionističnih piktoralnih kompozicijah, ki se vključujejo v arhitekturo, dekorativnih elementih, ki pripomorejo k arhitekturnemu ritmu, pa tudi pri ometu samem. Izguba takšnih površin običajno predstavlja luknjo v arhitekturi, njihova rekonstrukcija pa tako postane restavracija arhitekture. Kadar gre za pomembne slikovne elemente, ki podkrepijo arhitekturo, se rekonstrukcija lahko omeji tudi na večje manjkajoče predele, vendar z dokumentarnim pristopom, ki naj bi izključeval ugibanja [Mora, 1977:313-314].

V praksi se poslužujemo predvsem tistih posegov, ki predstavljajo neproblematično rekonstrukcijo, npr. rekonstrukcijo elementov, ki niso toliko samostojno umetniško delo. Večji problem pa nam predstavljajo izključno avtorska dela, katerih rekonstrukcije se ali izogibamo, da ne bi poustvarjali falsifikatov, ali pa se, če se že odločimo za rekonstrukcijo, vprašujemo o vsebinski dilemi: ali se v celoti nasloniti na avtorja in vztrajno iskati njegov umetniški izraz v vseh najmanjših podrobnostih ali pa izdelati rekonstrukcijo v njegovi maniri in prepustiti npr. restavradorju toliko svobode, da rekonstrukcija še vedno lahko deluje živo in sveže [Mikuž, 1992b:130]. Ali lahko ustvarjamo popolne rekonstrukcije ali se moramo povsem asketsko izogniti detajlizmu? Marsikdaj prevladuje mnenje, da iskanje avtorjevega sloga v podrobnostih ponareja umetnino in da je zato bolj zanesljiva rekonstrukcija, ki ne gre v podrobnosti. Vendar pa pri takem načinu podajanja celovitosti lahko hitro pride do shematičnih slik, ki ne ustrezajo motivu, v današnjem času pa tudi marsikatero mednarodno mnenje narekuje izogibanje posploševanju prikaza tipičnih potez, oblik in struktur. Za delno rekonstrukcijo se odločamo predvsem v tistih primerih, ko popolne rekonstrukcije na podlagi znanstvene gotovosti ne moremo izvesti in ko je vpeljava določenega tipa rekonstrukcije potrebna za integralni prikaz. Nikoli pa ne smemo pozabiti, da bolj ko se rekonstrukcija širi, bolj problematična postaja. Kot kritična interpretacija je rekonstrukcija z estetskega vidika upravičena le v primeru, da je njen cilj lažja razpoznavnost celovitosti motiva, ki obstaja v fragmentih. Ta teza pa naj bi se vedno končala, ko se začne hipoteza, bodisi v motiviki ali v načinu gradnje avtorskega dela. Zgodovinski nazor, ki pogojuje cenjenje avtentičnosti, pa rekonstrukciji predpisuje še dodatno omejitve. In sicer, da se mora rekonstrukcija vedno vizualno ločevati od originala, hkrati pa dodatki ne smejo biti moteči oz. se morajo integrirati v celovitost umetnine.

Marsikatero načelo ali problem, opisan na primeru lesene plastike in stenskih poslikav, velja tudi pri obnovi drugih zvrsti kulturne dediščine.

Sliki 7,8: Lopata v Suhi Krajini, p.c. sv. Neže, zunanjščina: spremenjena gotska stavbna lupina in nivo strešne kritine prezbiterja, na severni stranici sta vidna poskusa rekonstrukcije poslikave vogalov (zgoraj); rekonstrukcija stavbne lupine s prvotnimi prezbiterialnimi okenskimi odprtinami, rekonstruiranim ometom, poslikavami vogalov in špalet ter prvotnim nivojem strešne kritine prezbiterja (spodaj). (Foto: Ivan Bogovčič)

Lopata in Suha Krajina, s. c. st. Agnes, exterior: changed Gothic building shell and level of presbytery's roofing, attempts at reconstruction are visible on the North side's corner illuminations (top); reconstruction of the building's shell with original window openings on the presbytery, reconstructed plaster, corner illuminations, window frame and original level of the presbytery's roofing (bottom).

Integralno vrednotenje

Konservatorska-restavratorska stroka je v splošni praksi vezana predvsem na artefakte lepih umetnosti ter na posamezne elemente samostojne arhitekturne dediščine. Vendar pa danes številna mednarodna mnenja določajo obravnavo celostnega varstva zgodovinskih celot, kar pomeni, da ne konserviramo, restavriramo ali rekonstruiramo arhitekture v detajlih, temveč v prostoru [Fister, 1979:122]. Sodobna strokovna načela narekujejo obnovo, ki mora posameznemu spomeniku omogočiti polno likovno življenje. S tem pa se v marsikaterem primeru pojavi potreba po rekonstrukciji številnih okrnjenih arhitekturnih sestavin, da bi zadostili tako vrednosti stavbne lupine kot tudi notranjščine posamezne arhitekture.

V preteklosti je dolgo časa prevladovala le obnova "pomembnejših" elementov, npr. fresk ali plastike, za arhitekturo in njene ostale sestavne dele pa se ni zmenila kaj dosti. Takšno zanemarjanje pa je še vedno prisotno v veliki meri, saj je za obnovo vedno premalo razpoložljivih finančnih sredstev, pomanjkanje interdisciplinarnega sodelovanja, pa tudi večno pomanjkanje časa, ki marsikdaj ne omogoča kvalitetne obravnave. Potrebno je široko zasnovano vrednotenje, da ugotovimo tiste kvalitete, ki spomenik dejansko tvorijo, hkrati pa njihov prikaz ne sme biti v škodo integralnosti arhitekture. Zavedanje, da je za celostno obravnavo spomenika potrebno pravilno ovrednotiti, ohranjati pa tudi vračati ne le umetnostne, temveč tudi konstrukcijske elemente neke arhitekture, je danes bistvenega pomena.

V splošnem lahko rečemo, da Slovenija še ne izpolnjuje mednarodnih zahtev kot jih na primer obravnava Evropska prostorska razvojna politika (ESDP, 1999), ki določa, da strogi varovalni ukrepi lahko pokrivajo le manjši del kulturne dediščine. Zahteve se ne izpolnjujejo dovolj tudi na ravni Konvencije o varstvu evropskega arhitektonskega bogastva (Granada, 1985), ki je temeljni dokument za celostno varstvo kulturne dediščine v Evropi in posebej poudarja pomen in odgovornost urejanja prostora pri ohranitvi dediščine. Granadska konvencija določa, da je ohranjanje dediščine pomemben dejavnik boljšega življenjskega okolja, da je treba načrtovati ukrepe za splošno izboljšanje kakovosti okolja v okolici dediščine, v naseljih in na drugih varovanih območjih, da je potrebno zagotoviti ponovno uveljavljanje tradicionalnega gradiva in tehnik, itd. Ne nazadnje pa tudi v planskem besedilu (prostorski plan, Ur.l. RS 11/99) med obveznimi smernicami lahko preberemo naslednja določila: posege in dejavnosti v prostoru je treba načrtovati tako, da ne prizadenejo varovanih vrednot ali materialne sestavine dediščine; posegi v prostor naj prispevajo k trajni ohranitvi dediščine ali povečanju njene vrednosti; na območjih naravne in kulturne dediščine imata obnova in ohranjanje dediščine prednost pred novogradnjami [Hudoklin, 2002:5-11]. Prostorsko identitetne razpoznavne vrednosti posameznih območij slovenskega prostora se vedno bolj izgublajo, marsikatera arhitektura pa v takem prostoru dobiva zgolj funkcijo muzejskega eksponata, ki ni več vezana na okolje, v katerem je nekdaj pomenila vrhunsko kvaliteto stavbnega oblikovanja [Fister, 2001:15] in kot taka ne bo mogla dolgo obstajati. In ker se smotrnost prenove degradiranih delov arhitekturne dediščine vedno bolj uveljavlja, bo v prihodnje tudi rekonstrukcija nedvomno predstavljala možnost vračanja arhitekturne in prostorske identitete. Vrednost in presoja se nenehno spreminjata skozi čas. Stavba, ki danes ne pomeni posebnega interesa, bo v prihodnosti morda vredna mnogo več. Zaradi pomanjkanja takšnega načina razmišljanja smo v preteklosti izgubili mnogo kulturnih spomenikov. In če pomislimo, da uničevanje danes doživljajo tudi nekatera najboljša dela polpretekle dobe, predvsem petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih let 20. stoletja, potem lahko rečemo, da ravno v

času največjega truda za ohranjanje kulturnih vrednosti še vedno v veliki meri trpimo za kulturno amnezijo in da bo pojem rekonstrukcije v prihodnje morda precej bolj pomemben kot se zdi danes.

Vrednost rekonstrukcije

Vsaka posamezna naloga varstva ali obnove predstavlja svoj lasten sklop problemov. Moralna plat strokovnih dilem pri obnovah kulturnih spomenikov je največkrat ta, da sodobni človek doživlja umetnino precej drugače, kot jo je občutil umetnik v času ustvarjanja. S tem pa se tudi rekonstrukcija, še posebej če ne upošteva strokovnih kriterijev in načina dela, lahko hitro sreča s pojmom vulgarizacije umetnine in povsem izniči njen pomen. Da bi ohranili posamezni spomenik, moramo velikokrat dodati ali zamenjati poškodovane originalne sestavine z novimi deli, s tem pa lahko tako okrnimo izvirnost originala, da zmanjšamo tudi njegovo spomeniško vrednost.

Kljub temu pa je marsikatera evropska država izgubo pomembnih elementov nacionalne identitete ali likovne podobe prostora po drugi svetovni vojni reševala z rekonstrukcijo. Veliko je bilo takih primerov, v katerih se je odločalo za integralno rekonstrukcijo celih stavb in stavbnih kompleksov. Čeprav so bile, in so še danes, takšne obnove velikokrat kritizirane, češ da gre za falsifikate brez spomeniške vrednosti, pa je vsako urbano središče, ki je doživelo kvalitetne rekonstrukcije arhitekturne dediščine, nedvomno spomenik. Marsikateri spomenik je zaradi rekonstrukcij bolj razumljiv, nepomembna pa tudi ni njegova ponovna celovita pojavnost [Mikuž, 1992a: 122]. Pravzaprav lahko posamezni spomenik ravno zaradi takšne integritete čez določen čas pridobi večjo vrednost, kot pa bi jo imel, če bi ostal okrnjen. V splošnem lahko rečemo, da ima kulturna dediščina pač vrednost, ki jo sodobne strukture in rekonstrukcije še niso dosegle, najkvalitetnejše pa jo nekoč zagotovo bodo.

Rekonstrukcija, če je izvedena strokovno ter na podlagi znanstvene gotovosti, lahko danes predstavlja temeljne varstvene cilje, npr. trajno ohranitev ali ponovno vzpostavitev kulturnih vrednot, preprečevanje ogroženosti kulturne dediščine, zagotovitev aktivnega vključevanja v sodobno življenje in celo višjo vrednost kulturne dediščine v širšem merilu. Ne gre pa se slepiti, da s takšnimi posegi ustvarjamo nova stara dela. Sodobne obnove kljub znanstvenim utemeljitvam verjetno nikoli ne bodo realizirane v podobah, kakršne so obstajale v preteklosti, ker se preteklosti preprosto ne da ponoviti.

Sliki 9, 10: Kostanjevica na Krki, cistercianski samostan: "Jelovškova freska" iz leta 1737 v slabem ohranjenem stanju (levo); rekonstrukcija stenske slike na kopiji po snetju Jelovškovega originala in rekonstrukcija poslikave stolpičev (desno). (Foto: Ivan Bogovčič)

Figures 9, 10: Kostanjevica na Krki, Cistercian monastery: "Fresco by Jelovšek" from 1737, in bad state of repair (left); reconstruction of wall painting on the copy after removal of Jelovšek's original and reconstruction of the column's embellishment (right).

Načini ohranjanja, s katerimi posegamo v spomenike kulturne dediščine, so v prvi vrsti izraz in dejanje sodobnega časa ter realizirane v podobi, ki daje umetnosti novo obličje. Zato, ker jo v določeni obliki potrebujemo, ker jo želimo ohraniti prihodnjim generacijam in predvsem, ker jo v taki obliki potrebujejo spomeniki za svoj nadaljnji obstoj. Če želimo posameznemu spomeniku podaljšati življenjsko dobo, pa bo potrebno tudi kvalitetne rekonstrukcije današnjega časa ohranjati za daljše obdobje, kar pomeni uveljavljanje konservatorske metodologije tudi na sodobnih posegih.

Viri in literatura

- Bogovčič, I., 1998: Problematika predstavitve stenskih slik na Muljavi. Cerkev Marijinega vnebovzvetja na Muljavi - konservatorski posegi, RES., publikacija RCRS, 3/1998 Bogovčič, I., 2003: Visoko pod Kurešekom, p.c. sv. Nikolaja - projektna študija. Ljubljana
- Fister, P., 1970: Konservatorski problemi, Mali grad v Kamniku. Varstvo spomenikov, 15/1970
- Fister, P., 1979: Obnova in varstvo arhitekturne dediščine. Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana
- Fister, P., 2001: Celostno varstvo stavbnih in naselbinskih vrednot v prostorskem razvoju. Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana
- Grobovšek, J., 2003: Doktrina 1, Mednarodne listine ICOMOS. Zdru enje ICOMOS/SI, Ljubljana
- Hudoklin, J., 2002: Slovenski prostor 2020: Ohranjanje narave in varstvo kulturnih vrednot ter prostorski razvoj Slovenije, zasnova. Acer, d.o.o., Novo mesto
- Lubej, U., 1998: Mojstra muljavskega oltarja - Jernej Plumberger in Janez Jakob Mönhardt.
- Cerkev Marijinega vnebovzvetja na Muljavi - konservatorski posegi, RES., publikacija RCRS, 3/1998
- Marinko, J., 1997: Antična arhitektura. Dru ina, Ljubljana
- Miku, J., 1992a: Minoritska cerkev v Ptuj, Argumenti za rekonstrukcijo in proti njej. Varstvo spomenikov, 34/1992
- Miku, J., 1992b: Reševanje ku nega znamenja na Glavnem trgu v Mariboru. Varstvo spomenikov, 34/1992
- Milič, Z., 1998: Definicija stroke in kodeks poklicne etike Društva restavradorjev Slovenije. Ljubljana
- Mora, P., Mora, L., Philippot, P., 1977: The Conservation of Mural Paintings. Bologna
- Oxley, R., 2003: Survey and Repair of Traditional Buildings. Donhead, UK
- Stele, F., 1953-54: Estetika in dokumentarnost v restavriranju spomenikov. Varstvo spomenikov, 5/1953-54
- Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD), 1999. Uradni list RS št. 7/1999
- Zakon o graditvi objektov (ZGO-1), 2002. Uradni list RS št. 110/2002
- The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance, 1999; <http://icomos.org/australia/burra.html> (april 2005)
- Charter for the Conservation of Places of Cultural Heritage Value, ICOMOS New Zealand, 1992; http://www.icomos.org/docs/nz_92charter.html, (april 2005)
- Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe, Granada, 1985; <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/121.htm> (april 2005)
- The Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship to Cultural Heritage, Riga, 2000; http://www.rathausseite.de/dokumente_17.asp (april 2005)

Slikovno gradivo predstavlja avtorsko delo konservatorskih-restavratskih posegov prof. Ivana Bogovčiča (ALU, Oddelek za restavratstvo), je njegova last in objavljeno z njegovim dovoljenjem.